

Пряшівска Русь

Анна Плішкова

Проблем літературного языка Русинів в середньєвропейскім просторі і точніше в ареалі Карпат має веце як тристорічну історію. Языковий вопрос, який характеризовав культурний і політичний живот Русинів, явить ся як історичний проблем уж од 17. стороча а пережив аж до сучасности, кедь стоїме на порозі 21. стороча. Діалектна роздробленость, культурны і языковы традиції сусідів, набоженьскы, соціально-політичны і іншы факторы мали в тім регіоні вызначный вплив на выбераня языка регіональной культуры: од церьковнославянського в ёго російській і українській редакції, українського і російського літературного языка, аж по проєкты літературного языка заложены на містній діалектній основі.

Як бы была написана комплетна історія письменства і літературного языка Підкарпатської Руси і сусідніх русиньскых областей, потім бы ся указало, же тот регіон Славян – в словах вызнамного славісты Нікіты Толстого – був своєю сорты «пробным простором на творіння оптимального варіанту списовного языка»¹. Но наперек близкости русиньского ареалу з великим українським етнічно-языковым ареалом, но і наперек тісним контактам з російсков культурно-языковов традиціов, історична память Русинів предці лем не дала їм забути на культурно-языкову традицію містну. І зато в сучасности можеме быти свідками того, же якраз тот пут в карпатськім ареалі набывають конкретны контуры, а то в подобі кодифікованых варіантів русиньского літературного языка.

Зновуоживління языкового вопросу меджі Русинами є в центрі увагы нелем на Словеньску, але і в околитых країнах, де жыють Русины. Одповідь на вопрос, што є причінов актуалізації ці

¹ Nikita I. Tolstoj, „Indtroduction/Úvodom“, B: Paul Robert Magocsi, ed., *A New Slavic Language is Born/Zrodil sa nový slovanský jazyk*. (New York, 1996), p. xiii.

зновуоживління мовного питання в карпатському ареалі по паді тоталітних режимів, вистигають слова Сергія Ткачова, що є то природний рефлекс, природна реакція на «револючність» зреалізованих змін, котрих зачаток сягає к розпаду двох імперій Австро-Угорської і Російської². В зв'язи з тим ся родить цілий ряд проблемів в області культури, школи, медіа ці сполученого життя, про вирішення яких як першооснова виступав тзв. мовний питання ці пресніше питання нормативного літературного мови.

Зачаток процесу кодифікації

Револючність доби, 1989 рік, як в северовихідній Європі в ціллі, так і в бившій Чесько-Словенську, яка повалила силу тоталіти, не могла не досягнути і Русинів на северовиході Словенська. Уж 26. листопада 1989, значить лем 10 днів по револючних акціях у Празі, в Пряшіві виникає «Ініціативна група русинів-українців за перебудову», яка такої на першій мітингу виголосила, що «народностний питання Русинів в Чесько-Словенську нігда дефінітивно вирішений не був»³. Доказом повідженого був і 20. януара 1990 в Пряшіві скликаний міморядний з'їзд «Культурного союзу українських трудящих» (КСУТ) за участі нелем делегатів місних організацій КСУТ, але і делегатів з многих русинських сел вихідного Словенська, представителів обидвох церквей вихідного обряду, грекокатолицької і православної, – доведна понад 450 делегатів і гостей. Уж на тім з'їзді делегати з русинських сел, главно з області Меджілаборець, остро одсудили минулий період українізації, «як найтемнішу сторінку нашої історії», вимагали скінчити з українізаціою, як продуктом тоталітного комуністичного режиму, ліквідацію КСУТ і створіння нової русинської організації⁴. Наперек тому, рішення з'їзду не принесло успокоїня, яке Русини чекали як сатисфакцію за минулі роки народностной і мовної негатиї. Як реакція на даний факт в Меджілабірцях ся сформовав «Культурний рух Русинів», програмним цілём

² Сергій Ткачов, „Статус літературного мови русинів на Україні“, *Slavica Tarnopolensia*, ч. 2 (Тернопіль, 1995), с. 21.

³ Олександр Зозуляк, „Перший крок Ініціативної групи“, *Нове життя* (Пряшів) 1. XII. 1989, с. 2.

⁴ Микола Мушинка, „Післявоєний розвиток регіональної культури русинів-українців Чехо-Словаччини“, в Павло Роберт Магочій, *Тривалість регіональних культур: Русини і українці на їхній карпатській батьківщині та за кордоном*. (Нью-Йорк, 1993), с. 66.

якого ся стало «оброджіня Русинів». Меджі далшыма програмныма цілями руху був і пункт, дотыкаючий ся языка: «Треба створити русинський літературный язык на основі діалекту Лабірщини, який бы як повинный предмет ся учів у 1.–5. класі ОШ, на який бы потім подля желаня родичів і на основі інтересу навязовав український літературный язык»⁵.

Потреба ці непотреба русинського языка ся аналізувала в пресі і за округлыма столами. Вислідком діскусій было, же до того часу друкований орган ЦК КСУТ, тыжденник «Нове життя», який в револючных часах перестав быти органом ЦК КСУТ, ся перетрансформовав на «тижневик русинів-українців Чехословаччини», в яким зачали выходити дві сторінкы на русинськیم діалекті під назвов «Голос русинів». Пестрость русинських діалектів, нараз офіціално презентована з того періодіка, стала ся силным імпульзом на приправу першых норм будучого русинського літературного языка. Із своєв пропозицій норм, базованых на шпеціфіках лабірського діалекту, як першый выступив отець духовный Франтішек Крайняк, парох Грекокатолицькой церькви св. Василя Великого в Меджілабірцях. А наслідно матеріалы публікованы в рубріці «Голос русинів» зачали діставати подобу языковой нормы і стали ся основов приправлєваных матеріалів до нултого чісла часопису Русин⁶.

Зачінаючі 1990 роком, в пресі не утихали діскусії о тім «хто сьме», як і о языковім вопросі. Сітуація зачала наберати інакшы дімєнзії по трансформації споминаного лабірського руху до новой русиньской організації – Русиньской оброды (РО), яка vznikла 25. марца 1990 в Меджілабірцях. Цілєм ей діятелства, подля Станов РО, ся стало: «...Пропаговати культуру, звыкы, традиції, історію у СВОЇМ ВЛАСТНІМ ЯЗЫКУ, формов культурно-освітной роботы, новинок, розгласу, телевізії і под»⁷. Потреба кодифікації русинського языка зачінає быти найактуалнішов, а, навыше, выжадованов штатныма органами, перед заведжінєм русинського языка до офіціалных сфер жывота Русинів – главно до медій і школ. Тот факт зарівно ся став главною темов полемік меджі представителями проукраїньской і прорусиньской орьєнтацій в Чесько-Словеньску, але і в інших европських країнах, де Русины жыють.

⁵ Ціт. публ., с. 68.

⁶ Культурно-хрістіанський часопис *Русин* зачало выдавати Товариство Енді Варгола в Меджілабірцях, нулте чісло вышло в юні 1990.

⁷ „Становы Русиньской оброды“, *Русин*, I, 1 (Меджілабірці, 1991), с. 3.

Главно українськы учены в Чесько-Словеньску з розпаками принимали каждую ініціативу при формованю норм будучого списовного языка, якы поступно градовали і переростали аж до негатівістичных позіцій, выголошуючі «непотребность тзв. русиньского літературного языка», к формованю якого з філологічного аспекту, подля них, неекзістує нияка причіна⁸, і ароганції, яка все частіше ся зьявлёвала при характерістіках окремых особностей⁹, залучівшых ся до приправы норм. Появліня на світ далшого русиньского періодіка – *Народных новинок*¹⁰ а з ним періодичности підкреслёваня потреби уніфікованых норм русиньского языка, принесло новы силы і новы приступы к нормованю языка.

В процесі роботи все частіше ся споминать думка створіня научной інштитуції, цілём работы якої бы было вирішыти прінціпіалны вопросы перед зачатём процесу кодифікації языка і приступити к роботі над потрібныма кодифікачныма приручниками. Важнов подієв на пути к досягнутю того ціля было зорганізована 1. Меджінародного конгресу русиньского языка в р. 1992, найважнішы пункты резолюції якого ся дотыкали трёх концепчных вопросов: 1. кодифікація русиньского языка бы мала быти основана на живім языку, 2. каждый із штирёх русиньских регіонів бы мав узаконити властный варіант літературного языка, заснований на переважаючім діалекті, 3. русиньскый язык бы мав вживати азбуку¹¹. Тых основных прінціпів в далшых роках ся притримоваили кодифікаторы русиньского языка в розлічных регіонах. Першый конгрес зась підтримав думку створіня научной інштитуції, яка до двох місяців досправды в Пряшові vznikла¹². Інштитут русиньского языка і культуры од свого вознику служыв як координачный центр работы кодифікаторів русиньского

⁸ Mikuláš Štec, *K otázce „rusínskeho“ spisovného jazyka* (Prešov, 1992), с. 22.

⁹ Степан Гостиняк, *Про четвертий східнословянський народ та про плачені вигадки й нісенітниці купки комедіантів* (Пряшів, 1992).

¹⁰ *Народны новинки* зачали выходити 21. августа 1991 в Пряшові, шефредактор Александер Зозуляк.

¹¹ Меджінародный научный семінар о русиньскім языку був 6.–7. новембра 1992 в Бардіовских Купелях за участи русиньских писателів, новинарів і ученых з України, Польска, Словеньска, Югославії, Мадырьска, США, Шведьска, Швайчарьска і Монака. Позерай Paul Robert Magocsi, „Vědecký seminář o kodifikaci rusínskeho jazyka“, *Slovanský přehled*, LXXIX, 2 (Praha, 1993), с. 232–233.

¹² В януарі 1993 р. Інштитут русиньского языка і культуры в Пряшові vznikнув як научный центр при Русиньській оброді з цілём поступно ся перетрансформовати на катедру русиньского языка і культуры.

языка зо вшыткых країн, де жыють Русины. Заслугов Доц. ПгДр. Юрія Панька, к. н. в сполупраці з редакціов *Народных новинок* vznikають першы правила русиньского правопису і словник русиньской термінології¹³. Під веджінём другого діректора інштїтуту Доц. ПгДр. Василя Ябура, к. н. вышли далшы кодїфікачны приручники – доповнены правила русиньского правопису, орфографічний словник, букварь і читанка, і зачала ся робота над граматіков¹⁴.

Але внаслідку зміненой політичної ситуації на Словеньску в другій половині 1994 року, а в ей результаті і визначного окліщїня фінанчнот дотації штату про дакотры аспекты діятельства русиньского руху, офіціално ся кінчіть ай робота інштїтуту. Но, практично, роботы над кодїфікаціов кулміновали, а то наперек великим обштрукціям з боку як українофілів, так і окремых робітників штатной справы. Наконець, 27. януара 1995 року в на святочнім акті Братіславі був русиньскый язык на Словеньску офіціално выголошений за кодїфікований. Важне є, же даный факт акцептовали представителі културного, сполоченьского, політичного і научного жывота Словеньской републікы, што документовали нелем своєм участєм на святочнім акті выголошїня кодїфікації, але і фінанчнов дотаціов того акту, який був звязаний з научным семінарєм з меджінароднов участєм славїстів.

Святочным актом кодїфікації перша етапа работ над языком ся скінчіла, але перед Русинів на Словеньску і їх репрезентанта – Русиньску оброду поставила такой дакілько новых прїорїтнотных задач, в реалізації котрых ся обчековала і одповідь на вопрос уятя ся кодїфікованого русиньского языка в розлічных сферах културно-сполоченьского жывота Русинів в условїях Словеньской републікы. Іде главно о сферу сполоченьску (урядного контакту), умелецьку, публіцистїчну, конфесійну, школьску і літературну.

Сполоченьска сфера (сфера урядного контакту)

Вживаня русиньского языка як языка народностной меншыны в Словеньскій републіці регулує Устава Словеньской републікы

¹³ Юрій Панько, *Нормы русиньского правопису* (Пряшів, 1992); Юрій Панько, *Русиньско-русько-українсько-словеньско-польскый словник лїнгвістїчных термінів* (Пряшів, 1994).

¹⁴ Василь Ябур і Юрій Панько, *Правила русиньского правопису* (Пряшів, 1994); Юрій Панько, *Орфографічний словник русиньского языка* (Пряшів, 1994); Ян Грїб, *Букварь про русиньскы діти* (Пряшів, 1994); Ян Грїб, *Чітанка про русиньскы діти* (Пряшів, 1994).

(1992) і меджінародны документи о правах народностных меншин, які підписала і СР. Найвызначнішы з них суть: Рамковий договор на охрану народностных меншин (1998) і Европска харта регіональных або меншиновых языків (2001). Выходячі з них, права народностных меншин в СР регулує тыж ряд законів, меджі іншыма і Закон о вживаню языків народностных меншин (1999), котрый своїма параграфами обгосподарює і сферу сполоченьску етнічных меншин. Подля нёго особы рядів народностных меншин, які подля посліднёго списованя людей в селі творять найменше 20% жытельства, можуть в тім селі вживати в уряднім контакті язык меншины. В своїм мінорітнім языку мають право: писомно ся обертати на штатны і самосправны органы і дістати тыж одповідь в материньскім языку; мати надписы на публічных інштитуціях; мати урядны формуларі; вести засіданя теріторіальных самосправ і выступати на них в материньскім языку; вести кронікы; означовати уліці і іншы містны географічны назвы.

На основі властных сондовань, але тыж на основі выслідків выскуму Сполоченьсконаучного інштитуту Словеньской академії наук треба конштатовати, же тота сфера вживаня русиньского языка як єдина зо выштыкых споминаных в сучасности ся не выужывають як треба. А то наперек функчній штандартній легіслатіві, корешпонуруючій з легіслативов европсков, яка жычіть шыршому вживаню меншинового языка в уряднім контакті, і наперек нарастаючій кількості сел з мінімално 20-процентным заступлінём жителів русиньской народности, яких подля списованя людей з 2001 року є на Словеньску 91 (в 1991 році їх было 68). Єдинов визначнов ініціативов, котру Русины проявили, была петіція протестного характеру по приятю Закона Народной рады СР ч. 191/1994 о означованю сел в языку народностных меншин. Внаслідку діяня того закона села з мінімално 20-процентным заступлінём жителів русиньской народности дістали таблічкы з офіціалныма назвами подля правил українського правопису. Практичну реалізацію закона в тім часі підтримовала парламента Партія демократічної лівіці із заступлінём представителя української меншины на Словеньску (Павло Богдан), яка ани по 1989 році не перервала традицію неакцептованя Русинів як самостатной народностной меншины з часів комуністичной влады. Абсенція кодифікованого русиньского языка в тім часі была єдным з протиаргументів, які не доволили актуалну сітуацію в селах з мінімално 20-процентным заступлінём русиньского етніка рішыти в згоді зо законом і реалізовати означованя сел на таблічках подля русиньского правопису. І хоць по кодифікації русиньского языка (1995)

представителі Русинів ся дожадовали зміны тзв. табличкового закона, к реалізації зміны і к наповнію даного закона на хосен русиньской меншины і їх материньского языка ся доднесь не приступило. Найправдоподобнішов прічінов є економічна.

Аналогічна ситуація є тыж в означованю публічных міст, напр. школ, в яких ся учіть материньскый русиньскый язык. Ани на єдній зо сучасных 11 школ не є табличка з надписом в материньскім русиньскім языку. Наopak, хоць на школі вісить двоязычна табличка, окрем тексту в словеньскім языку обсягує текст в языку українськім, хоць українськый язык ся в школі давно не учіть а заступліня жителів україньской меншины в селі не досягує 20%. Podobно є то з надписами на склепах, рештавраціях, корчмах і под. На Сільскых респ. Містьскых урядах зась домінують єдноязычны надписы – в словеньскім языку, з вынятком двох сел (Меджілабірці і Чабалівцяі), де з ініціативы старостів суть двоязычны табличкы – в словеньскім і в русиньскім языку.

Позітівнішу ситуацію в реалізації русиньского языка в уряднім контакті мож відіти при ёго вжываню веце в говореній подобі, як в писомній. Як основный комунікачный інструмент ся вжывать на комуналній уровни на засіданях містных самосправ, главно в селах з домінанцієв по русиньскы бісідуючого жительство і з перевагов по русиньскы бісідуючих посланців містных самосправных органів. Але писомна агенда з тых засідань ся веде лем у языку словеньскім, што є звязане з неовладанєм норматівного русиньского языка в кірілічній подобі. В языку народностных меншин, враховано русиньского, дакотры урядны інформації (напр. ознамы о часі і місті волеб) зачали в 2005 році выдавати органы Пряшівского самосправного края, де жые основна маса Русинів, які переклады конкретых текстів собі забезпечують у народностных організацій Русинів (Русиньска оброда на Словеньску, Русин і Народны новинкы), у котрых предпкладають овладаня нормы русиньского списовного языка. Так само роблять дакотры штатны органы (напр. Штатістичный уряд СР) перед списованєм людей, котры, выходячі з платной легіслативы, поучіня, выголошіня і іншы важны інформації публікують в языках етнічных меншин, враховано русиньского списовного языка. Материньскый русиньскый язык мож вжывати тыж в писомнім контакті з Канцеларіов омбудсмана, яка свої формуларі публікує і в русиньскім языку. Право комуніковати материньскым языком в уряднім контакті Русины вивжывають тыж в судных процесах на языково змішаных теріторіях, а то без призываня тлумачника вдяка близкости і

зрозумілості русинського і словенського мови (напр. в Гуменнім, Свіднику і ін.).

Очівісно, найдінамічніше ся розвиваючов сферов вживання русинського мови в уряднім контакті в сучасности суть церковны обряды – вінчанкы, хрестины, погробы і под. – переважно в греко-католицьких парохіях на северовыході Словеньска, што прямо корешпонує з ініційованєм і реалізацій пасторачной практикы в русинськым мови з боку части грекокатолицьких священників Пряшівской грекокатолицькой єпархії.

Найміцнішу позицію русинський мови має в сполоченьській сфері в уряднім контакті внутрі і меджі русинськыма культурно-сполоченьскыма організаціями і інституціями в рамках Словенської републікы, але і в меджінароднім контексті – меджі членськыма організаціями Світового конгресу Русинів. Вшыткы засідання, але і писомна агенда домашніх русинських організацій ся ведуть в русинськым мови з притримованєм ся регіональной нормы. В меджінароднім контексті ся на засіданнях вживають найчастіше окремы регіональны варіанты русинського мови або якась подоба інтердіалекту. Їх писомна агенда ся веде в залежности од регіону поводу чоловіка повіреного вести тоту агенду. В дотеперішній практиці то все быв нормативный мови Русинів на Словеньску.

Наперек тому, же по 1989 но главно по кодифікації мови в 1995 році ся змінила позиція русинського мови в уряднім контакті, докладна систематічна увага лідрів русинських організацій бы могла ёго позицію значно выліпшыти. Тот факт бы міг помочі нелем пропагації материнського мови внутрі етніка, але і пестованню позитивного одношіня к нёму у розлічных верьств як русинського насеління, так і членів інших етнік.

Умелецька сфера

Під умелецьков сферов, попри екзистуючіх аматерських сільських колектівах, розвиваючіх і пропагуючіх переважно фолклорне богатство Русинів, будеме розуміти главно діятельство єдиного у світі русинського професіонального театру – Театру Александра Духновича у Пряшові з ёго співацько-танечным колективом Пульс. У своїй історії був театр интересный тым, же ся став першов «українськов» культурнов інституцій, яка в пряшівскім регіоні vznikла по другій світовій війні з назвов «Український національний театр». Є іроніов історії, же якраз тот інституція в половині 90. років 20. стороча ся

стала зась першов прорусиньскы орьєнтованов, бо в своїм діяльстві як перша зачала вживати русиньскый діалект. Но в своїй основі тот факт мож было цалком добрі порозуміти: пряшівський театр є заяздовый, значіть є одказаний на публіку регіонів северовыходного Словеньска, в якім домінує русиньске етнікум з материньскым языком русиньскым. З цілём утримати собі приязень публіки така зміна была неодкладна. А револючны події 1989 року лем ускорили акт зміны і самой назвы театру (октобер 1990), яка в пореволючній сітуації вызерала скоріше як анахронізм.

Наперек даным змінам, веджіня театру свій репертоар ставляло двоязычно: в русиньскім діалекті і в українськім языку. Спершу пропорціонално, але інтерес публіки собі і ту выжадав зміну. Результатом того, же жытелі русиньскых сел одмітали гры театру в українськім языку, ся поступно сфомовав сучасный ёго репертоар, який ся грає лем по русиньскы. А не суть то лем гры містных авторів, але і світова класіка. Модерный приступ к театру гостюючіх режісерів, звязаний з вживанём людём зрозумілого языка, принесли тій культурній інституції в послідніх 16 роках успіх нелем на домашніх, але і світових сценах, фестівалах. Діяльство драматічного колектіву театру ся стає предметом рецензій словенської театралной критіки, яка го оцінює уж дакілько років за найліпшыи професіональный народностный театр на Словеньску¹⁵. За оцініня ёго професіональности мож поважовати двократну (в р. 2001 і 2002) номінацію герця русиньского театру (Євген Либезнюк) на престижну цілословеньску ціну ДОСКІ за найліпшыи герецкый выкон.

Публіцистична сфера

Публіцистична сфера вживаня русиньского языка є од р.1990 аж дондесь презентована главно двома друкованыма періодіками – двоймісячником *Русин* (выдавателі: 1990 – Сполочність Е. Варгола в Меджілабірцях, 1991 – Містьскый центр културы в Меджілабірцях, 1991 – 2003 – Русиньска оброда в Пряшові, 2004 – 2005 – ОЗ Русин і Народны новинкы в Пряшові, у р. 2006 Світовый конгрес Русинів з центром у Пряшові, од р. 2007 ОЗ Русин і Народны новинкы в Пряшові) і тыжденником *Народны новинкы* (выдавателі:

¹⁵ Наприклад в денниках *Sme* (Bratislava), *Pravda* (Bratislava), *Národná obroda* (Bratislava), *Prešovský korzár* (Prešov).

1991–2003 – Русинська оброда в Пряшові, од 2004 року – ОЗ Русин і Народны новинкы в Пряшові), а од р. 2004 місячником *InfoРусин* (видаватель: Русинська оброда в Пряшові). Першы два зіграли найважнішу роль при формованю норми русиньского літературного языка а потім при уводжованю кодифікованої подобы русиньского языка до живота, причім третій, *InfoРусин* нечекано і в роспорі з основным посланєм свого видавателя, зафіксованого в штатуті Русиньской оброды на Словеньску – возроджовати русиньску народность посередництвом материньского русиньского языка – зачав в дакотрых чіслах публікувати аж до 40% матеріалів в словеньскім языку. Несподіванєм тж зістало нерешпектованя видавателєм – ініціатором кодифікації русиньского языка на Словеньску – нормативных правил русиньского правопису, але притримованя ся внутро-редакчных персоналных орфографічных норм. Очівісно, по 14 роках екзистенції перша русиньска організація на Словеньску Русинська оброда ся зачінає одхыляти од цілів і прінципів властного ревіталізацного програму, сформованого на зачатку возродного процесу Русинів у 1990 році в Меджілабірцях.

Главнo *Народны новинкы* ся стали тым періодіком, де ся вели і ведуть діскусії нелем на народностны, церьковны, але і на языковы темы, ку котрым можуть ся слободно высловлєвати їх читателі, але і шырша громада. Їх замірєня є цілословеньске, но з акцентом на регіоны северовыходного Словеньска. Проблем абсенції дакотрых шпєціалізованих русиньскоязычных періодік на Словеньску, конкретно літературного і молодежного – рішыла редакція Русин і Народны новинкы видаванєм шпєціалных кварталных додатків до новинок – літературного під назвов *Поздравліня Русинів* (од р. 1995 – доднесь) і молодежного під назвов *Русалка* (од р. 2000 – доднесь).

Напротівагу, часопис *Русин* є орьєнтований інтеррегіонално, што значіть, же своє місто в нїм мають Русины зо вшыткых країн карпатського ареалу (Словеньско, Україна, Польско, Мадярьско, Сербія, Румуньско, Хорватьско), враховано Чеськой републікы, Споєных штатів америцьких і Канады. Часопис ся займає і вопросами русиньской літературы, і набоженьского живота Русинів.

Културно-сполоченьскый живот Русинів в їх материньскім языку на Словеньску суть призначены обгосподарєвати і дві електронічны – верейноправны медії – Словеньска телевізія і Словеньскый розглас, повинностєв яких зо закона є высылати і про жытелів СР, які творять народностны меншыны. Покры в Словеньскій телевізії, Главній редакції народностного высыланя в Кошіцях, ся закон по

часі і жадостях Русинів днесь решпектує, выслідком чого є výroба самостатных русиньских магазинів, сїтуацію ся не дарило в Словеньскім розгласі змінити на хосен Русинів аж до р. 2002, а то наперек екзистенції Главной редакції народностно-етнічного высыланя в Пряшові, де своє пропорціональне заступлїня мали мати вшыткы народностны меншыны і їх материньскы языкы на теріторії выходного Словеньска. Наперек тому, офіціалный погляд веджіня Словеньского розгласу і в такій сїтуації був, же дана інштїтуція односно Русинів «дотримує вшыткы законы», причім реалізація тзв. «русиньско-україньских» релаций «є повно в згоді із реалнов народностнов сїтуаціов»¹⁶. Но реална сїтуація была така, же Русины іщі ініціативніше ся зачали домагати самостатного радіовысыланя з Пряшова, на основі чого веджіня наконець мусило приступити на конкретны зміны і ту: в першім ряді од 1. 9. 1998 на диференцоване высыланя про Русинів і Українців, яке але по пару місяцях назад заникло, а дале – по новых протестах Русинів – к выписаню конкурзу на 2 міста редакторів до «тіму высыланя в русиньскім языку», што і так дефінітивному вирішїню проблему не помогло. Наслідно Русиньска оброда ся обернула з офіціалнов жадостєв помочі проблем рішыти на меджінародну інштїтуцію – Раду Европы до Штрасбургу, яку підпорила петічныма підписами за самостатне русиньске высыланя жытелів Словеньской републікы. Тиск Русинів на компетентны інштїтуції і приязны выслідкы списованя людей (май 2001) про Русинів предцілем принесли зміну і в рамках новой організачной штруктуры, яку Словеньскый розглас прияв зачатком року 2002, ся редакція справодайства в пряшівскім радію офіціално розділила на самостатны части, єднов з яких є офіціално декларований і «тім русиньского высыланя»¹⁷.

Можности фунгованя русиньского языка в медіалній сфері по кодифікації росшырили і дві періодіка церьковного характеру: *Благовістник, місячник приятелів Василіанів на Словеньску* (1946, видаватель: Монастырь Зослания св. Духа в Краснім Броді), і кварталник *Артос* (2005, издаватель Общество св. Йоана Крестителя в

¹⁶ А. Плішкова: „Компетенція на зміну внуторной штруктуры высыланя є в руках шефредактора Пряшівского штудія – інтервю з централным діректором Словеньского розгласу в Братіславі, ПгДр. Ярославом Резніком“, *Народны новинкы* (Пряшів), ч. 11-14, 28. ІІІ. 2001, с. 5.

¹⁷ А. Плішкова: „Професіоналіта на першім місті, інтервю з шефредактором Главной редакції народностно-етнічного высыланя Словеньского розгласу в Пряшові, ПгДр. Войтехом Бачом“, *Народны новинкы*, ч. 11-14, 28. ІІІ. 2001, с. 5-6; „Самостатне русиньске высыланя зась на досяг руки?“, *Народны новинкы*, ч. 16-17, 25. ІV. 2001, с. 1-2.

Меджілабірцях). Обидві приносять статі теологічного, літургічного і історичного характеру. *Благовістник* публікує статі в ненормативній подібі русинського языка – азбуков і латиніков, і по словеньскы, *Артос* публікує статі в кодифікованій нормі русинського языка, тыж в обидвох графічных сістемах з перевагов латинікы.

Конфесійна сфера

Ніжна революція в Чесько-Словеньску мала позитивный вплив, главно на грекокатолицьку церьков. Наперек тому, же ей найвысшы круги все веце мінять свою орьєнтацію на словеньску – служать і нелітургічны части церьковных обрядів по словеньскы, а то і в русинських селах – в тій самій церькви є коло 30 священників, які просяджують тенденцію, жебы релігійны книжки ся перекладовали до русинського языка і вживали ся на богослужбах і на годинах релігії.

Найвызначнішым з них є о. Франтішек Крайняк з Меджілаборець, який за помочи містного духовенства і лаїків переложыв до русинського языка основны церьковны тексты, котры ся в сучасности ужывають в дакотрых парохіях з домінуючим жытельством русинської народности¹⁸. Покры іде о православну церьков, тотя обвинює грекокатоликів з помагання процесу латинізації і словакізації. Притім, в аспекті заставління того процесу і выявліня своєї позиції односно русинства, русинського языка і можности приближыти ся к віруючим якраз таким способом як часть священників грекокатолицької церькви, дондесь не выявила свою позицію. Подобно як в грекокатолицькій церькви, і в православній по многих русинських селах діють священники родом Словаки, яких не барз інтересує народностный аспект їх діятельства. Окрем того, історічно якраз православна церьков ся

¹⁸ *Апостолы на неділі і свята цілого року* переложены о. Франтішком Крайняком до лабірського діалекту в 1985 р. і *Євангелія на неділі і свята цілого року* в 1986 р., вышли в кодифікованій нормі русинського языка в 1999 році. Окрем того Ф. Крайняк з перекладательским тімом переложыв і выдал: *Тайны: крецінія, міропомазаня, евхаристія, покаяня, манжелство, слеїпомазаня* (1986); *Крестна дорога Господа нашого Ісуса Хріста* (1988); *Молитвеник св. ружанця* (1992); *Малый грекокатолицький катехізм про русиньскы діти* (1984), який выдала Русинська оброда в Пряшові в р. 1993; *Євангеліє од св. Йоана* (2003). В сучасности є скінчена робота над далшыма шестіма перекладами: *Малый требник*, *Акафіст ку свяценомучітелёви Палвови Петрови Гойдічови*, *Молебень ку свяценомучітелёви Василёви Гопкови*, *Крестна дорога*, *Молитвенник Радуйте ся в Господі*, *Выбраны літургічны часткы*, *Євангеліє од св. Луки і св. Марка*, *Євангеліє од св. Матфея*, котры будуть мусити перейти процесом схвалёваня Літургічнов комісіов єпископства, єпископом і Выходнов конгрегацієв церьквей в Римі.

зв'язує з політиков наступу комунізму в бившій Чеськословенській республіці, в рамках якої є зась обвинёвана з українофілства і русофілства. Хоць і в рамках той церькви суть духовны, якы бы были охотны помагати процесу заведжіня русиньского языка до православных храмів в регіоні северовыходного Словеньска, офіціална позиція ей найвысших кругів заты хыбить. Значіть, обидві церькви выходного обряду, діючі в регіоні, де компактно жыють Русины, очівісно суть орьєнтованы каждая інакшым боком. А десь всередині зістають Русины, якы суть часто одказаны на милость або немилость церьковных ерархів або окремых священників, ці ся в них проявить народностне чутя. Право чути материньскый язык у церьквах выходного обряду доднесь на Словеньску ся не реалізує на достатній уровни. Лем пронародно роздумуюча часть грекокатолицьких священників на Словеньску робить конкретны крокы на зміну сітуації, бо можливість захраны як выходной традиції своєї церькви, так народностного аспекту в ній видить у зряджіню уряду єпіскопа шпеціално про Русинів ці вікаріату з парохій з домінуючим русиньскым жытельством. Першым кроком к тому ся стало створіня функції вікаря (2002) в рамках Грекокатолицького єпіскопского уряду в Пряшові, котрым ся став василіан Петро Павел Галько. Але ёго формална позиція в рамках єпіскопства без прінціпіалного впливу на акцептацію етнічного характеру части русиньских віруючих з боку церьковной ерархії, занедовго выкликала у русиньских священників петіцію за ёго одкликания з даного посту (2002), а з боку віруючих о дакілько років пізніше видання Харты русиньских грекокатолицьких віруючих (2007) з жадостями рішыти пекучі проблемы русиньских грекокатоликів на Словеньску, главно обновити діятельство Русиньской грекокатолицькой церькви *suī iuris* (свого права) і выменовати русиньского єпіскопа. З тыма самыма жадостями ся Русины обернули до Ватікану на Святішого Отця Бенедікта XVI. (2007).

Школьска сфера

Тоту сферу поважаєме за найважнішу од самого зачатку возроджованя русиньской народности і русиньского языка. Ведучі представителі Русинів собі усвідомлєвали, же абы ся цалком не вытратив ці не вымер русиньскый язык, треба зробити вшытко про то, жебы був зась заведений до основных школ, але лем там, де о то проявлять інтерес родичі.

Каждый, кому є близка русиньска проблематіка на Словеньску,

знає, же бывшы русиньскы (респ. руськы) школы были насилным адміністративным способом в р. 1952 змінены на українскы. Переважна часть Русинів тоту зміну не прияла, а то з той причіны, же український язык не поважовала, ани днесь не поважує, за свій материнський язык. І зато Руси́ны зачали масово свої діти посылати до школ словеньскых¹⁹.

Факт, же в минулых 45 роках ся школы в русиньскых містах і селах пословенчіли, Руси́ны не принимали як трагедію. Выходячі з реалности, же русиньскы школы, так як і русиньска ідентичность подля закона, ся стали про них неприпустныма, українську орьєнтацію в животі і в школстві з бівшой части принимали як чуджу, орьєнтація на словеньський язык про них была найраціональнішым рішінём. Ведь Словеньско было і є штатом, котрого Руси́ны обчанами суть, были і будуть, а з того выходили, выбираючі собі і языкову орьєнтацію в школстві.

Аж конечно кедь на кінці 20. стороча і жытелі Словеньска ді-стали можность выпробовати живот в демократічній републіці, в новых условиях ся і в Русинів назад зачало пробуджовати роками придушоване народне сумління. Новоприниманы законы демократічной републіки возродный процес Русинів і їх материньского языка – вдяка систематічному дожадованю ся Русиньской оброды на Словеньску – зачали акцептовати, внаслідку чого од школьского року 1997/1998 в 12 основных школах северовыходного Словеньска был проявленный інтерес родичів школярів завести выучованя русиньского языка. К тому акту были приправлены і з помочов штату выданы вшыткы потрібны педагогічны документы²⁰, учебники русиньского языка про основны і середні школы. Самособов основнов задачов і в сучасности зістає освітна робота меджі родичами, жебы порозуміли визна́м даного процесу і записовали свої діти на выучованя предмету русиньський язык і култура.

Пріорітов про Русинів в школьській сфері є як росшырёваня выучованя предмету русиньський язык і култура на обидвох ступнях основных школ і в дакотрых гімназіях в регіоні северовыходного Словеньска, так і выхова будучіх кваліфікованых педагогів про даный

¹⁹ О деталях позерай Павел Р. Магочи, „Национални и културносоциални розвой Руси́нох-Українох Чехословацкей“, *Шветлосц*, XXVIII, 2 (Нови Сад, 1990), с. 214 – 246.

²⁰ Konceptia vzdelávania detí občanov SR rusínskej národnosti; Konceptia vyučovania predmetu rusínsky jazyk; Učebné plány pre základné školy; Učebné osnovy pre základné školy.

предмет. Наперек тому, же уж од 1993 року ся евідують снагы Русиньской оброды на Словеньску створити катедру русиньского языка і културы на котрійсь з пряшівських факулт, докінця на тот ціль штат в р. 1994 выділив 1,5 міліона корун, доднесь такой катедры ніт. Місто ній в 1998 році vznikать як ректоратне працюєско Пряшівской універзіты Інштїтут народностных штудій і чужїх языків, в рамках якого зачало як перше фунговати Одділіня русиньского языка і културы²¹. Но таке рішїня лем на час вирішыло проблем приправы педагогів, і то не в повній мірі. екзїстуюча проглублена форма штудія на Пряшівській універзіті даный предмет класіфіковала до категорії повинно волительных, што значить, же по ёго выбері штудентами²² ся про них став повинным і творив інтегралну часть штатных заключных экзаменів; штуденты мали тыж право зволити собі з даного предмету тему діпломовой работы. Діаметрално інакша сітуація настала по акредітації бакаларьского штудійного програму *Русиньский язык і література* в році 2005, який од академічного року 2006/2007 Пряшівска універзіта зачала реалізовати в акредітованых комбінаціях з іншыма штудійныма програмами (з російським, німецьким, англїцьким, словеньським языком і літературов, історіов, географіов, біологів, музичнов, образотворчов, фізкультурнов і набоженьсков виховов на обидвох богословських факултах в Пряшові – грекокатолицькій і православній) в рамках одбору *Учительство академічных предметів*. Чекають ся, же в інтересі виховы кваліфікованых учітелів русиньского языка в другій етапі інштїтут предложить на акредітацію і проект магістерьского штудія.

Літературна сфера

Літературна сфера Русинів на Словеньску є єдинов, де абсентує перерваня контїнуїты сучасности з минулостёв. Русиньска література все мала особности, які то з бівшов, то з меншов силов вступали на

²¹ Інштїтут народностных штудій і чужїх языків vznikнув 1. септембра 1998 а Одділіня русиньского языка і културы святочно было уведжене до жывота 16.–17. апріля 1999, коли на Пряшівській універзіті ся одбыв і 2. Меджінародный научный семінар о русиньскім языку за участи славїстів зо Словеньска, Чеська, США, Білоруська, Польска, Мадярьска, Україны, Шведьска, Канады, Сербска.

²² Окрем штудентів Педагогічної факулты Пряшівской універзіты, предмет русиньский язык і култура штудовали, главно штуденты Філософічної факулты ПУ. Із споминаных прїчїн о штудіум офіціално не проявуют інтерес богословці православної ці грекокатолицькой богословской факулты.

літературну сцену в залежності од сполученсько-політичної ситуації і од авторського потенціалу. Література творена в русиньскім языку vznikала як в часах, коли вшиткы Русины жыли в єдній імперії і не мали заборони голосити ся к русиньскій народности – авторы А. Падальскый, І. Выслоцькый, А. Коцак, А. Вальковскый (18. ст., мотівованы і переселенецьков літературов, яку творили Русины в Северній Америці – Емілій Кубек, Штефан Варзаль, Іван Ладіжінскый); І. Ріпа, П. Лодій, М. Андрейковіч, А. Лабанц, Т. Подгаєцька, А. Крігер-Добрянська, М. Невицька, А. Духнович, П. Кузмяк, А. Павлович (19. ст.); так і в новій Чеськословенській республіці а нескорше в повойновій Чеськословенській соціалістичній республіці (20. ст.) – авторы І. Жак, І. Новак, А. Цапцара, А. Галгашова, Н. Гвозда, А. Галчакова, Ю. Матяшовска, Ш. Смолей, М. Полчова, Е. Цапцара, А. Владыкова, О. Кудзей – творили наперек заказу русиньской народности. К тым авторам по році 1989 прибыли авторы передтым пишучі по українськы – Штефан Сухий, Марія Мальцовска, Юрій Харитун, Миколай Ксеняк. А не іншак тому є і в самостатній Словенській республіці (на зачатку 21. ст.), коли по заведжіню до школ предмету русиньскый язык і култура к споминаным старшым авторам, систематічно публіковавшым свої творы главно в прилозі *Народных новинок* – *Поздравлію Русинів* і часописі *Русин*, ся зачінають поступно придавати і молоды авторы, школярі і штуденты, котры од кінця 2000 року ся зачали публіковати в кварталнику про русиньскы діти і молодеж *Русалці* – далшій прилозі *Народных новинок*.

Говорячі о уровни літературного процесу Русинів Пряшівщини треба підкреслити, же не быти розлічных языковых впливів і орьєнтацій як наслідку політичных впливів сусідніх країн, література Русинів Словенська в сучасности бы ся могла пышыти омного бівшым чіслом авторів а, самособов, і высшов умелецьков урвнїв. Но наперек тяжкій ситуації і стагнації розвитку літературы в русиньскім языку, котру розвиваючому ся літературному процесу з 20. років 20. ст., потім лібералізації сполучности в 60. роках наслідно завдав період «будованя соціалізму і комунізму», агресівно придусившый спробы о возроджованя русиньского народа і языка, народноязычна русиньска орьєнтація вытримала і пережыла, глядаючі і находжаючі силну опору як у фолклорній народній творчости, так в релігійно-церковній письменности в русиньскім языку, якы мали од прадавна довгу традицію меджі Русинами. Зато не є ниякым чудом, же першы народны авторы – Іван Жак на Спішу, Іван Новак на Маковіці, Марія

Дуфанцёва у Пряшові, Юрко Колинчак на Снинціні, Николай Горняк на Лабірціні – творили в тій традиції. Не кожному з них ся пощастило надрукувати свої твори в тогдышній пресі, але они вшиткы творили тот зародок, з котрого в повоиновых часах, окреме од 60. років, выросли і розвинули ся писательскы поетичны самородкы, з творчости котрых была видана книжка *Зелений віночок, червоні квіточки* (1965). На тоту літературну творчость старшого покоління надвзявали высшеспоминаны поеты і писателі, зачінаючи свою літературну путь аж в повоиновых роках. В їх творчости ся уж выразніше проявлять амбіція літературно ся виділити меджі своїма сучасниками: є в них бівша снага освоїти собі теорію творіння літературных жанрів на основі освіти і особного інтересу к літературі (Іван Родак – *Да што за да што*). Од такой літературной роботи був уж лем крок к літературній творчости на професіоналній уровни, котра у Русинів зачала vznikати в 60. – 70. роках²³.

Література Русинів Словеньска свого повного возроджіня зазнає, самособов, по 1989 році, коли ся мінять условія розвитку і про Русинів як народность наперед в Чесько-Словенській федеративній републіці а од 1993 року і в самостатній Словенській републіці. Вдяка підпорі штату книжных видавань літературы Русинів, виходять на світло новы зборники поезій і прозовы твори²⁴ а к авторам знамым з минулых часів прибувають новы, котры переходять з українського або і російського языків на русинський, бо тоту путь поважують за природну в сучасній етапі розвитку културы Русинів, і докінця ініціюють в 2001 р. зрод писательского субекту –

²³ Василь Хома, „Русинська література на Словеньску в остатніх роках“, Русин, XI, 5- 6, (Пряшів, 2000), с. 2. Спомеджі виданых творів того часу можеме спомянути: антологію *Карпати піснею вчаровані* (1974), зборники: Івана Жака *Маковицькі нуті* (1960), Юстины Матяшовской *Орябинський вінок* (1975), Николая Гвозды *Маковицькі дзвіночки* (1976), Юрка Колинчака *Підвигорлатська бистрина* (1977), Анны Галчаковой *Окрилені мрії* (1978); *Балады* (1984).

²⁴ У видавательстві Русиньской оброды в роках 1989 – 2000 вышло 34 титулів розлічных жанрів. З белетристичных то были: зборник народных повідань і дитського фолклору Стружницькыма пішниками (1993) Анны Галгашовой, роман *Русины* (1993) Василя Петрова, книжка о традиціях і звичаях Русинів Камюнкы *О камюньскых майстрах* (1994) Миколая Ксеняка, зборник русиньской поезії од найстаршых часів по сучасность *Муза спід Карпат* (1996) Анны Плішковой.

Сполку русинських писателів Словеньска²⁵. Спомеджі них треба згадати в першій групі поетів Штефана Сухого, Юрка Харитун і Валерія Купку, прозаїчку Марію Мальцовську і байкаря Миколу Ксеняка²⁶, котрі творять літературу професійного рівня, яка може конкурувати з іншомовною літературою. Центром уваги сучасних русинських писателів є проблеми чоловіка, села, народності, мови, але і філософські роздуми над життям в сучасній економічно важкій долі, традиції, церкві, народних ремеслах. Завдяки доступності мови у своїх читачів здобувають симпатії, а завдяки якості окремих літературних жанрів є перекладовані до інших мов і опубліковані в словенських і зарубіжних періодиках. Додати троє найкращих з русинських авторів Словеньска можна похвалити престижними нагородами Александра Духновича надані за найкращу книжку русинської літератури²⁷.

²⁵ Установлююча громада Сполку русинських писателів Словеньска була 29. червня 2001 в Пряшіві. За голову організації був обраний літератор Доц. П. Др. Василь Хома, к. н. з Братислави. Громада прийняла свій перший документ – Висновок, в котрому русинські писателі Словеньска офіційно приєдналися до культурної і літературної діяльності Русинів і виступили русинську громаду на Словенську, щоб разом з літераторами вони б активізували при наповненні літературних і культурних цілей в своїй народності житті.

²⁶ Штефан Сухий є автором п'яти книжок в русинській мові: збірок поезій *Русинський співник* (1994) і *Енді сидять на машині вічності* (1995), *Аспірін* (2006), збірника повідей *Як Руснаки релаксують* (1997) і збірки з нотами про основні школи з навчання русинської мови – *Азбукарня* (2004).

Юрко Харитун є автором поетичної збірки в русинській мові *Гуслі з явора* (1995).

Валерій Купка пише поезію в русинській і в русинській мові. Русинську поезію публікує в *Русині* і *Народних новинах*. Видав збірку поезії *Дом без світла* (2005).

Марія Мальцовська є авторкою чотирьох збірок повідей в русинській мові: *Материнська оскомина* (1994), *Під русинським небом* (1998), *Русинські арабески* (2002), *Зелена фатоморана* (2007) і книжки приповідок про діти *Приповідкова луска* (1995), котра в р. 2000 була видана і формованою магнетофоновими кассетами.

Миколай Ксеняк є автором віршованого твору в русинській мові *О Камюньських майстрах* (1994), книжки повідей *Біда русинів з дому виганяла* (2002) і збірки байок *Вибрані байки* (2002), *Метаморфози* (2006). В сучасності публікує байки лем в русинській мові – в *Народних новинах*, часописі *Русин* і в *Русинській літературній альманасі*.

²⁷ Од 1997 р. Карпаторусинський науковий центр в США наділяє Премією А. Духновича, фінансовану Штефаном Чепом з Торонта, за найкращу книжку в області русинської літератури. В 1999 р. премію здобула прозаїчка М. Мальцовська, в році 2000 поет Ш. Сухий а в році 2003 байкаря Миколай Ксеняк.